

«Los cavallers a fealtat covida»: *fortitudo* i *sapientia* cavalleresques en la traducció del *De bello punico* de Francesc Alegre (1472)

PERE BESCÓS *Universitat Pompeu Fabra*

RESUM: Francesc Alegre de Llobera (ca. 1450-1508/11) va ser un ciutadà (*civis*) de Barcelona que dedicà el seu oci (*otium*) de joventut a la literatura de tipus sentimental i amorós (*Sermó*, *Requesta*, *Somni*, *Rahonament*, *Faula* i la traducció d'Ovidi *Transformacions*). A banda, també va escriure sobre cavalleria, concretament en la seva traducció *La primera guerra púnica*, una versió escolar del *De primo bello punico* de l'humanista italià Leonardo Bruni d'Arezzo. La guerra i l'amor com a temes literaris són habituals en la literatura cívica peninsular de la segona meitat del segle XV, sobretot en cercles de ciutadans erudits i cavallers, tot ocupant el seu *otium litteratum*.

PARAULES CLAU: Leonardo Bruni, Francesc Alegre, *traducere*, traducció humanista, guerra civil catalana, Ovidi, *Metamorphoseon*.

ABSTRACT: Francesc Alegre de Llobera (ca. 1450-1508/11) was a citizen of Barcelona who in his youth devoted his leisure to sentimental and love literature (*Sermó*, *Requesta*, *Somni*, *Rahonament*, *Faula*, and *Transformacions*, a translation of Ovid's *Metamorphoses*). He also wrote about chivalry, as in his translation *La primera guerra púnica*, scholar's version of Leonardo Bruni d'Arezzo's *De primo bello punico*. War and love were both frequent literary topics in civic Peninsular literature during the second half of the fifteenth century, especially among erudite citizens and knights, whose *otium litteratum* it filled.

KEYWORDS: Leonardo Bruni, Francesc Alegre, *traducere*, humanist translation, Catalan civil war, Ovid, *Metamorphoseon*.

El ciutadà barceloní Francesc Alegre de Llobera (c. 1450 - 1508/11) va ser un rendista que ocupà el seu *otium* de joventut amb literatura sentimental i al·legòrica, com demostren les seves obres *Sermó*, *Requesta*, *Somni*, *Rahonament*, *Faula* o les seves famoses *Al·legories* a les *Transformacions*.¹ Alegre respon a un perfil

1. Amb la Gemma Pellissa, estem duent a terme l'edició de l'obra menor d'Alegre dins la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de l'Editorial Barcino. Aquesta obra menor conforma un primer volum, dels dos previstos sobre Alegre. De moment, per a un resum sobre les vicissituds bibliogràfiques d'Alegre, sovint poc afortunades, vegeu P. BESCÓS, *Francesc Alegre: "La primera guerra púnica", 1472*. Estudi i edició crítica, Tesi Doctoral, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2011, p. 1-5. Han estudiat Alegre, entre

d'escriptor força estès entre les elits peninsulars urbanes, les quals, a causa del seu cosmopolitisme mediterrani, són culturalment polièdriques. Aquest tret l'exhibeixen sovint com a distintiu de classe, introduint la novetat cultural, italiana sobretot, com a descoberta o trofeu davant de cercles literaris o corts reials, on la literatura es viu a través de dos grans temes: l'amor i la guerra.² A banda de la temàtica sentimental, Alegre és autor també d'una «producció cavalleresca» en traduir de l'obra de l'italic Leonardo Bruni d'Arezzo *La primera guerra púnica*.³ Alegre adapta cavallerescament l'original i transforma el món militar romà per a la cavalleria catalana del xv, tot difonent models de cavallers d'origen meridional i clàssic, novetat recollida en certa mesura de l'humanisme italià;⁴ i ho fa a través d'un referent d'aquest corrent, el canceller florentí Leonardo Bruni, de qui pren també el neologisme *traduhir*, documentat per primer cop en català en aquesta traducció.⁵ Alegre s'ha format a Itàlia i està familiaritzat amb algunes novetats humanístiques; té, per això, un coneixement personal i avançat de clàssics llatins i d'autors italians.⁶

d'altres, Fèlix Torres Amat, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon Miquel i Planas, Marcelino Menéndez Pelayo, Martí de Riquer o Arturo Farinelli. Des de l'any 1994, la *Faula* està considerada com una obra d'Alegre arran del treball de J. TURRÓ, «“Officium poetae est fingere”: Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*», *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona: Curial-PAM, 1994, p. 221-241; en aquest treball també hi podem trobar el primer estudi biogràfic clarificador d'Alegre, iniciat en part al treball de P. QUER, *Estudi sobre F. Alegre: dues obres inèdites, el Sermó de Amor i la Passió de Jesucrist*, Bellaterra: UAB, 1988.

2. Per als cercles literaris, vegeu J. AUFERIL, «La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Vallonzella», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona: Quaderns Crema, 1986, p. 37-77. Per a la poesia de tema cortesà, vegeu M. MORRÁS, «La ambivalència en la poesia de cancionero: algunos poemas en clave política», *Iberia cantat: estudios sobre poesía hispánica medieval*, Santiago de Compostela: Universidad, 2002, p. 335-370. Per als cercles poètics del xv català, vegeu J. TORRÓ, *Sis poetes del regnat d'Alfons el Magnànim*, Barcelona: Barcino, 2009. Un segon eix temàtic present en aquests autors, el religiós, acostuma a aparèixer a la maduresa, com succeeix en les obres d'Alegre *Vida de Nostra Dona*, *Vida de Sant Josafat* i la *Passió* (BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 27-44).

3. Ens referim a «producció cavalleresca» pel tractament que els traductors baixmedievals donen a les seves versions, perquè, com si es tractés d'una obra pròpia, en fan una adaptació personal amb una intenció metaliterària diferent de la de l'original.

4. Per als referents clàssics en la literatura cavalleresca hispànica, vegeu L. BADIA, «De la “reverenda literatura” en el Curial e Güelfa», *Caplletra*, núm. 2, 1987, p. 5-18; també l'indispensable J. LAWRENCE, «On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism», *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, 1986, p. 63-79. Per al *Curial* i les citacions d'autors antics que s'hi poden rastrejar, hi ha diversos treballs, com l'esmentat de Badia o F. RICO, «Para el Curial», *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona: El Festín de Esopo, 1982, p. 89-90. De fet, però, la introducció a la novíssima edició del *Curial*, a càrrec de Lola Badia i Jaume Torró (L. BADIA; J. TORRÓ, *Curial e Güelfa*, Barcelona: Quaderns Crema, 2011), resumeix els estudis sobre aquest punt (p. 1-114). Per al tema de la formació de la joventut hispànica, vegeu el més general J. LAWRENCE, *Un tratado de Alfonso de Cartagena sobre la educación y los estudios literarios*, Bellaterra: UAB, 1979.

5. Per a la introducció en llengua catalana del neologisme brunià *traducere*, vegeu G. COLON, «Traduir i traducció en català, amb una ullada a les llengües romàniques veïnes», *De Ramon Llull al Diccionari Fabra: acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Barcelona: PAM, 2003, p. 229-242; per la relació d'Alegre amb el neologisme, vegeu J. PUJOL, «Expondre, traslladar i rescriure clàssics llatins en la literatura catalana del segle XV», *Quaderns. Revista de traducció*, núm. 7, 2002, p. 10-11.

6. P. BESCÓS, «*Sia cosa més per poetas que de istoriògrafos tractada: poética y traducción en F. Alegre*, de L. Bruni a C. Landino», *Actas del V Congreso de Humanismo y pervivencia del mundo*

Els objectius d'aquest article són: situar correctament la traducció de *La primera guerra púnica* en el seu context històric, la guerra civil catalana; demostrar que el seu prefaci pot ser llegit, més enllà del tòpic i la tradició, en relació justament amb la situació del destinatari, el seu cunyat i cavaller Antoni de Vilatorra, de qui esbossem un brevíssim estudi biogràfic;⁷ i, finalment, exposar com, segons la intenció d'animar a la valentia («los cavallers a fealtat covida», que llegim al prefaci d'Alegre) i d'aconsellar prudència al cavaller destinatari, Francesc Alegre accentua en la traducció l'aire cavalleresc de l'original.

L'original llatí i la traducció italiana

L'any 1418-1419, Leonardo Bruni d'Arezzo escriu en llatí els *Commentarii tres de primo bello punico*. La seva intenció és suplir una part de la segona *Dècada* perduda de Livi, romanitzant els fets històrics relatius a la primera guerra púnica, recorrent a l'historiador grec Polibi. Bruni és de l'opinió que l'obra de Livi és insuperable:⁸ «Livius Patavinus, romanae pater historiae, cuius libri si extarent nihil opus erat novo labore». En la pràctica, tot i voler emular Livi, Leonardo Bruni ha de recórrer a Polibi com a font principal, després, però, d'haver-lo situat com un historiador antagònic al *Patavinus*, perquè li sembla poc partidari de la versió romana dels fets. Però Bruni també consulta altres fonts –Tucídides, Zonaràs, Orosi o Florus–, tot i que menys. Finalment, el predomini de l'historiador grec Polibi resulta tan clar, que durant molts anys s'ha considerat (discussió que perdura en els nostres dies) el *De bello punico* com una traducció llatina d'un de Polibi.

clásico, Alcañiz, 18-22 octubre de 2010, Alcanyís-Madrid: Prensas Universitarias-CSIC, en premsa. En aquest treball es completa amb algun exemple el que ja havia posat en relleu J. F. ALCINA, «El poeta como dios: la poética de Landino en España (de Francesc Alegre a Alfonso de Carvallo)», *Salina*, núm. 12, 1998, p. 40-49, això és, la relació entre la poètica neoplatònica florentina i certes argumentacions d'Alegre al prefaci de les *Transformacions*, tot mediatitzat per les *Genealogiae* de Boccaccio. Per a una visió de conjunt i els fonaments del període, vegeu l'indispensable L. BADIA, «El terme "Humanisme" no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV», *L'Avenc*, núm. 200, febrer 1996, p. 20-23.

7. Per a les argumentacions dels prefacis, seguir el treball de T. MARTÍNEZ ROMERO, *Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica. Discurs de recepció de Tomàs Martínez Romero com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 21 de juny de 2007*, Barcelona: IEC, 2007. Amb tot, sembla interessant apuntar que, per exemple, i a propòsit precisament del *De bello punico*, l'alemany H. BARON, «Progress in Bruni Scholarship: Apropos of F. P. Luiso's *Studi su l'Epistolario di Leonardo Bruni*», *Speculum*, núm. 56/4, 1981, p. 831-839, en base al contingut del pròleg, conclou que la datació de 1421-1422 per aquesta obra no és correcta, sinó que cal situar-la el 1418-1419. Més enllà del tòpic, als prefacis sovint hi llegim un contingut relacionat amb un referent històric concret. Per a aquestes segones lectures, vegeu MORRÁS, «La ambivalència...», en relació amb el *Cancionero de Baena* i al «dezir callando» com a pràctica literària cortesana, en un ambient amb molta relació amb el que ara ens ocupa.

8. L'edició del prefaci del *De bello punico* es troba a B. REYNOLDS, «Bruni and Perotti present a greek historian», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, núm. 16, 1954, p. 108-118.

A hores d'ara, aquesta obra no té edició crítica i es conserva en 146 manuscrits i en quatre edicions,⁹ tres de les quals atribueixen l'autoria directament a Polibi: 1) l'incunable imprès per Jacobus Britannicus a Brèscia el 21 d'octubre de 1498; 2) l'edició de Venècia, amb data 8 de novembre de 1504, i 3) la impressió de Josse Badius Ascensius i Jean Petit, feta a París el 30 de gener de 1512. La quarta edició, que atribueix correctament l'autoria a Bruni, va ser impresa per Phillipus Ulhardus a Ausburg l'any 1537. Aquí, per al text llatí, citem l'edició prínceps de Brèscia (1498).

Pel que fa a la versió italiana, Alegre l'atribueix al propi Bruni, «après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduït» (§ 1); i no és l'únic, per la qual cosa podríem establir l'autoria com a certa.¹⁰ Al final del pròleg de la còpia italiana més antiga, la de 1434, de la Biblioteca Nacional de Lisboa (*Iluminados*, 41), es llegeix: «Scritto per me, Charlo di Nicchola di messer Veri de Medici, nell'anno MCCCCXXXIII (f. 72r)»; en canvi, a l'èplicit d'altres còpies hi trobem «chopiat», en comptes de «scritto», per exemple, al manuscrit de la *Biblioteca Nazionale Centrale* de Florència, II.II.69 (f. 215).¹¹ Per si sol, aquest fet no permet afirmar res, però hi ha un altre nexa entre Bruni i aquest Carlo, apuntat per Hankins (I, 251):¹² «It may have been Nicola or his son Carlo who later translated Bruni's *De primo bello punico* into Italian». Carlo és fill de Nicola de Veri de Medici, un cosí de Cosme de Medici. Pot ser el traductor de la versió italiana d'aquests *Commentarii* arran de la relació literària freqüent entre Bruni, Nicola i Cosme, a qui després el canceller dedica dues traduccions, una de Plató i una d'Aristòtil. Potser no és gran cosa, però sembla segur que la traducció es realitza dins d'un cercle proper a Aretí i, per aquest motiu, l'autoria acaba recaient en Bruni.

Es conserven uns 120 manuscrits d'aquesta traducció. Actualment, disposem d'una edició no crítica del text italià, feta el 1878 per Antonio Ceruti a partir de tres manuscrits de la Biblioteca Ambrosiana de Milà.¹³ A falta d'una edició crítica del text italià, aquí hem comparat el text d'Alegre amb tantes còpies italianes com ha

9. Per a les còpies manuscrites de Bruni, vegeu el magne repertori de J. HANKINS, *Repertorium Brunianum. A critical guide to the writings of Leonardo Bruni. Vol. I, Handlist of Manuscripts*, Roma: ISIME, 1997.

10. També ho trobem al manuscrit de Florència (*Biblioteca Nazionale Centrale*, ms. II.II.69). A la còpia de Bartolini de 1469, custodiada a Londres (*British Library*, Add. 57847), trobaríem, doncs, una barreja d'informació: «finito primo bello punico, traslatato per messer Lionardi Bruno, escrito di mano e per me Zanobi Bartolini». Altres manuscrits recullen que la traducció és d'un «incerto autore», com la còpia de la *Bancroft Library*, de Berkeley (ms. UCB 96). Resulta significatiu que les còpies que han perdut la referència de l'autoria de Bruni, han perdut alhora el pròleg del florentí.

11. En aquest sentit, vegeu BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 67.

12. Cf. J. HANKINS, *Humanism and Platonism in the Italian Renaissance*, 2 vol., Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2003.

13. A. CERUTI, *La prima guerra punica*, Bologna: Ed. Gaetano Romagnoli, 1878.

semblat raonable, que són: 1) còpia veneciana de 1450, custodiada a la *Bancroft Library* de Berkeley (BANC MS UCB 96); 2) impressió florentina de 1526, custodiada a la Biblioteca Universitària de Barcelona (07-CM-1460-2); 3) incunable venecià de 1471 (edició prínceps), custodiat a la *Bodleian Library* d'Oxford (Auct.=II.Q.vi.58); 4) còpia de Zanobi Bartolini, conservada a la *British Library* (ms. 57847), i 5-6) els manuscrits de l'edició de Ceruti de 1878, per una banda, la còpia de la Biblioteca Ambrosiana de Milà (E 130 sup.), i de l'altra, dos còdexs *strozziani* de la mateixa biblioteca, dels quals Ceruti no en dóna la signatura.

L'anàlisi de l'italià, el llatí, i el català d'Alegre obliga a concloure, d'una banda, que Francesc Alegre tradueix d'una traducció italiana; però també, que aquesta no és l'edició prínceps veneciana de 1471, present el 1487 en l'inventari de béns del seu sogre, el mercader Mateu Capell.¹⁴ Establir una relació entre ambdós textos ha resultat molt atractiu com a hipòtesi, perquè significava disposar de l'original d'una traducció medieval, fet excepcional en l'estudi de traduccions d'aquest període. Ara bé, la traducció d'Alegre conté fragments que aquesta edició omet, i que són presents en d'altres còpies italianes consultades; a més, tot i les semblances evidents entre el text d'Alegre i aquest incunable, no es tracta de l'original en mans d'Alegre.¹⁵

El destinatari de la traducció: Antoni de Vilatorça

Gran part del material arxivístic que ha possibilitat la redacció d'aquest esbós biogràfic fou exhumat per la Dra. Carme Batlle, que ens ha facilitat les referències d'aquesta família. La major part del mèrit és seu; nosaltres hem ordenat la informació, hem contrastat les referències als arxius, hi hem afegit algun document més, i ho hem exposat tan bé com hem sabut, amb l'objectiu de situar històricament l'Antoni de Vilatorça a qui Alegre dedica *La primera guerra púnica*. Al segle XV, a Barcelona hi ha quatre «Antoni de Vilatorça»: 1) Antoni de Vilatorça, ciutadà; 2) el seu fill, Antoni de Vilatorça, ciutadà i cavaller; 3) el seu nét, Antoni Andreu de Vilatorça, donzell, i 4) el seu besnét, Antoni Lluís de Vilatorça, també Antonet, donzell i cavaller. Els documents d'arxiu, però, normalment no els distingeixen amb el nom compost, tret d'alguna excepció.

El primer és fill del ciutadà de la Biga Guerau de Vilatorça, antic mercader.¹⁶ Fa testament el 15 d'octubre de 1410 a la seva propietat del carrer de l'Avellà, cantonada

14. AHCB, Mir. A.: *Arxiu Notarial, I.16*: 24 i 25 de novembre de 1487. (QUER, *Estudi sobre...*, p. 19).

15. Vegeu l'estudi d'aquest punt a BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 67-74.

16. AHPB, Ferran, M., *Plec de testaments, 1425-1461*, f. 78-80: 7 de febrer de 1450, testament d'Isabel de Vilatorça, esposa de Bonanat Pere, llicenciat en decrets, filla de Guerau de Vilatorça. Nomena confessor Antoni de Vilatorça, nebot seu, el fill del qual, Antoni Andreu, no apareix. Sí que hi apareix el

amb Riera de Sant Joan;¹⁷ poca cosa més sabem d'aquest Antoni. El seu fill Antoni és el conseller pintat per Lluís Dalmau al *Retaule de la Mare de Déu dels Consellers* el 1445 (MNAC), on apareix com a *ciuís*, tot i que durant aquesta època ascendeix a la petita noblesa urbana, arran del canvi de jurisdicció de la seva quadra de Plegamans, castell el 1441. Amb anterioritat a la seva carrera al Consell de Cent (membre els anys 1433, 1436, 1437, 1438 i 1442), l'any 1431 és conseller obrer de la «Molt Il·lustre Junta d'Obra» de l'església de Santa Maria del Mar, un càrrec destinat als parroquians. Els Vilatorra, antics mercaders marítics, estan estretament lligats als barris de la Ribera i Santa Caterina.¹⁸ La riquesa i la influència institucional de la família es reflecteix en els documents, segons els quals el 1436 tenen panteó privat al claustre de la Catedral, davant la capella de l'Arcàngel Sant Gabriel (vegeu nota 16). Aquest Antoni de Vilatorra es casa en primeres núpcies amb Elionor Bruguera († 9 d'abril de 1440), emparentada amb la família Deztorrent, amb qui té dos fills, Antoni Andreu, pare del nostre Antoni de Vilatorra, i Joan Benet.¹⁹ El primer es casa amb Isabel Conesa Desvall, filla de Lluís de Conesa i Constança Desvall;²⁰ i el segon

nét, Antoni Lluís, com a Antonet. Deixa en herència el patronat de les capelles de Santa Maria i Sant Gabriel Arcàngel de la Catedral al nebot, Antoni de Vilatorra.

17. ACA, Sentmenat, inv. 16, vol. 3, núm. 206: 15 d'octubre de 1410

18. AHCB, *Arxiu Notarial, XVII.9, 1449-1464*, dins *Consells de profans i parroquians de Santa Maria del Mar*, s.n.: 25 de maig de 1450, Antoni de Vilatorra és elegit de nou com a conseller obrer de la «Molt Il·lustre Junta d'Obra» de Santa Maria del Mar. Els obrers són 12 (4 ciutadans, 4 mercaders, 2 artistes i 2 menestrals). Les eleccions són cada cinc anys, alhora que les d'«administradors del bací dels pobres vergonyants», només entre parroquians. En aquests anys, la Junta s'encarrega de la construcció de la nova rosassa goticoflamígera del temple, destruïda pel terratrèmol de la candelera, el 1428; i de la finalització de la torre de ponent, finalitzada el 1496 (B. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria de la Mar: monografia històrico-artística del temple / escrita que fou per l'extint Bonaventura Bassegoda i Amigó*, Barcelona: Editores Tècnics Asociados-Universitat Politècnica de Barcelona, 1976, p. 153-164). Antoni de Vilatorra té també una dimensió artística important, ja que a part del retrat del retaule i del càrrec de conseller obrer, actua com a encarregat de donar el vist-i-plau a artistes orfebres, com Joan de Pisa, en la realització d'un reliquiari de Santa Caterina, el 1451 (N. de DALMASES BALANÀ, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500, vol. 2: Argenters i documents*, Barcelona: IEC, 1992, p. 287). Per al lloc de residència, al cens de l'any 1497 hi ha un «mossèn Anthoni de Vilatorra, cavaller» (forçosament l'Antoni Lluís) amb domicili a l'«Illa hon és la font de Sant Joan», situada on avui hi ha la Plaça Antoni Maura (J. IGLÉSIES, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. 2 vols., Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, p. 128). Aquestes cases feia almenys cent anys que eren de la família, ja que, com hem dit, el primer Antoni de Vilatorra fa testament el 1410 a la casa que té al carrer de l'Avellà, on hi havia aquesta font fins a principis del segle XX.

19. AHPB, J. FERRER, *Secundus liber testamentorum, codicillorum et aliarum voluntatum, 1421-1451*, f. 66v-68r: 23 d'agost de 1436, testament d'Elionor de Bruguera, publicat el 9 d'abril de 1440. El marit posseeix una sepultura privada a la Catedral, segurament la que més tard s'anomena davant la capella de l'Arcàngel Sant Gabriel. Els hereus del testament d'Elionor són primer el seu marit Antoni de Vilatorra, i després, els seus dos fills, Antoni Andreu de Vilatorra i Joan Benet de Vilatorra.

20. AHPB, V. ROVIRES, *Plec de testaments, 1445-1465*, f. 13-14: 14 de desembre de 1454, testament de Constança Desvall, filla de Jaume de Gualbes i de Margarita Desvall. L'hereu és Antoni Lluís de Vilatorra (Antonet), fill d'Antoni Andreu de Vilatorra i de la seva filla Isabel, del seu primer marit Lluís de Conesa, ciutadà difunt de Barcelona. Constança ja apareix en aquest testament com a muller d'Antoni de Vilatorra. El finestral gòtic que actualment hi ha a la Casa dels Canonges de Barcelona, el primer en direcció a la plaça de Sant Jaume, a la façana del carrer del Bisbe, que conté a la part superior un escut partit, amb les armes dels Vilatorra, a dalt, i les dels Gualbes, a sota, pot ser un reflex d'aquesta unió

amb una Eufrasina.²¹ Però Elionor mor el 1440 i Antoni de Vilatorça es casa en segones núpcies el 1441 amb la seva consogra Constança Desvall, al seu torn emparentada amb els Gualbes (vegeu nota 20), també aleshores vídua.²² Aquell any, tal com hem indicat, hi ha la concessió de Plegamans, i potser cal relacionar aquests dos fets, ja que el matrimoni com a via d'ascens social és freqüent. El 1450, com a conseller, ja amb una sòlida reputació, rep en testament, de part de la seva tia Isabel, el patronat de la capellania de Santa Maria (vegeu nota 16). Després, en qualitat de capità de galera, participa en els prolegòmens de la guerra civil, en dues ambaixades a Nàpols, documentades en el *Dietari* de Jaume Safont (15 de juliol de 1450 i 8 de maig de 1453). L'objectiu és per demanar a Alfons el Magnànim respecte per als privilegis de Barcelona.²³ També participa, amb un trirrem, en la lluita contra els turcs al costat del rei, segons el salconduit per moure's pel Mediterrani que li atorga el lloctinent Joan de Navarra.²⁴ Tanta dedicació a afers estrangers, sumada a la confusió generada a les senyories catalanes arran de les reivindicacions remences, provoca l'acusació dels pagesos de Plegamans, que reclamen un tracte just com a vassalls. En Reial Audiència es dictamina a favor de Vilatorça.²⁵

matrimonial. Jeroni Martorell, arquitecte encarregat de restaurar la Casa dels Canonges, va aprofitar material gòtic provinent de l'enderrocament de part del barri de Santa Caterina i la Ribera arran de la construcció de la Via Laietana. Casa Vilatorça, que a principis del segle XX formava part de l'antiga casa del Marquès de Sentmenat, és una d'aquestes «pedreres» de material arquitectònic d'estil gòtic.

21. AHPB, Vilanova, A., *Tercius liber testamentorum et codicillorum, 1450-69*, f. 20v-23r; 21 d'octubre de 1468, testament del mercader Francesc Safont. Eufrasina, esposa del ciutadà difunt Joan Benet de Vilatorça, hi apareix com a marmessora. Llegit el 22 de novembre de 1470 (ADB, *Testaments i causes pies*, vol. 61, 26-VIII-1467-25-IX-1473, f. 140v-141).

22. A l'estudi de J. MORELLÓ BAGET, «El deute exterior mallorquí. Els creditors catalans a partir de l'estudi d'un capbreu de censals del segon quart del segle XV», *Mayurca*, núm. 28, 2002, p. 249-69, hem trobat una referència d'Antoni de Vilatorça, segons la qual rep cinc pensions de Mallorca per un total de més de 100 lliures. En una ampliació d'aquest estudi del mateix autor (J. MORELLÓ BAGET, «Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 33/1, 2003, p. 119-69) hem trobat que un d'aquests cinc censals pertany a la seva primera muller Elionor, que el rep com a usufructuària.

23. Per al *Dietari* d'en Safont, remetem a J. M. SANS I TRAVÉ, *Dietari o Llibre de jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992. Hi trobem, amb data 15 de juny de 1450 (p. 50) «Anthoni de Vilatorça [i altres ciutadans] embaxadors per anar al senyor rey per fets de la ciutat de Barchinona.»; i amb data 8 de maig de 1453 (p. 60) «ab la galera d'en Anthoni de Vilatorça partiren mossèn Bernat Fivallere, mossèn Pere Joan de Sentcliment, tramesos al rey [...] per notificar-li que Galceran de Requesens havia trencat els privilegis de Barchinona». Les ambaixades a Nàpols d'aquest Antoni de Vilatorça, i el paper que hi va tenir, es troben detallades documentalment a l'estudi de J. M. MADURELL MARIMÓN, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1434-1458)*, Barcelona: CSIC-Escuela de Estudios Medievales, 1963.

24. ACA, *Reg. 3300*, f. 30-31. En un rebut amb data 1 d'abril de 1456.

25. ACA, *Conclusiones civils*, 24, 1453-55, 8 d'abril de 1454, f. 149. El castell anava associat a una baronia, que haurien ostentat els Vilatorça (E. SERRA; X. TORRES, «Catalunya vella i Catalunya nova a l'Època Moderna: El règim feudal català a través de les baronies de Plegamans i Ciutadilla (segles XV-XVII)», *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Saragossa: Institución «Fernando el Católico», 1993, p. 337-352). Sembla que es voldria fer més estable la baronia, amb l'oposició dels pagesos de Plegamans. La filla d'Antoni Lluís, Caterina de Vilatorça i Alegre, a qui tocà en herència el títol, es casa el 1490 amb Simó-Benet de Clariana i de Seva (M de RIQUER, *Heràldica catalana des de*

El seu primogènit, Antoni Andreu de Vilatorça, nascut entre 1400-1410, té una vida pública de poc relleu. El 1440, la seva mare Elionor el nomena hereu, juntament amb el seu germà Joan; però el 1450, en el testament d'Isabel de Vilatorça (vegeu nota 16), s'hi anota tota la família menys ell. Tampoc no el trobem al testament de la seva madrastra, Constança Desvall, de 1454 (vegeu nota 20), on l'hereu és directament el seu fill Antonet. Antoni Andreu de Vilatorça mor l'any 1456, suposem que sent donzell.²⁶ Mort Antoni Andreu, tots els documents posteriors, del període de la guerra civil, han d'atribuir-se al darrer Antoni de Vilatorça, Antoni Lluís.

Per tant, aquest és a qui Alegre dedica la seva traducció. Apareix de molt jove als documents amb el nom d'Antonet. Nascut a la dècada dels anys 30, és un cavaller actiu durant la guerra civil, primer de part de Carles de Viana, després a favor de Pere de Portugal i, finalment, al costat de Joan de Calàbria. Després de la seva aparició als testaments de l'àvia i de la mare, el 1458, sent donzell, fa testament.²⁷ Aquesta condició encaixa amb el *Dietari* de Safont, que registra que el 1461 al portal de Sant Antoni de Barcelona, el príncep de Viana el nomena cavaller, juntament amb Benet Çapila.²⁸ Més tard, el 1464 fa carrera militar a favor de Pere de Portugal: capità de la vila de Sitges (16 d'octubre de 1464), defensor de Guerau de Barberà (16 d'octubre de 1464), intercanvia presoners (27 de novembre de 1464), i és sobrecoc reial (25 d'abril de 1466); molt ben posicionat al bàndol contrari a Joan II.²⁹ La seva família forma part de la Biga barcelonina, i no és estranya la seva fidelitat a la causa de la Generalitat un cop mort Pere de Portugal, tot i estar la guerra força decidida. El 1471

l'any 1150-1550, 2 vol., Barcelona: Quaderns Crema, 1983), fet pel qual la baronia canvia de nom, però conserva l'escut originari de Ramon de Plegamans, un guant de plata. En l'actualitat, aquest escut ocupa el mig cairó inferior del de la població de Plegamans. Les propietats de Plegamans pertanyien a la família Vilatorça des del 1425, quan Isabel Bos, l'esposa del primer Antoni de Vilatorça, a qui pertanyia el casal, fa donació al seu marit i al seu fill, Antoni de Vilatorça. Aquesta casa i aquesta quadra encara pertanyen a Isabel, perquè és filla de Pere Bos i Serena de Plegamans, filla, al seu torn, de Ramon de Plegamans i de Margarida (ACA, Sentmenat, inv. 16, vol. 3, núm. 206: 15 d'octubre de 1410).

26. AHPB, E. MIR, *Plec de documentació diversa, 1442-1457*: 22 d'octubre de 1456, full solt on Mossèn Antoni de Vilatorça apareix com a difunt. Probablement és el fill Antoni Andreu, de qui en el mateix plec notarial trobem un full solt només datat amb l'any (1456), on hi ha anotat que «mossen Antoni de Vilatorça, quondam (=difunt), fa present donació del censal al seu fill, Antonet de Vilatorça».

27. AHPB, V. ROVIRES, *Plec de testaments, 1445-1465*, f. 42: 5 d'agost de 1458, testament d'Antoni Lluís de Vilatorça, fill del difunt Andreu de Vilatorça, ciutadà, i d'Isabel. Les marmessores són la seva àvia Constança, vídua del cavaller difunt Antoni de Vilatorça, i Isabel, la seva mare. Deixa 40 lliures al seu oncle Joan de Vilatorça, i 10 lliures a Pere Joan Conesa.

28. SANS I TRAVÉ, *Dietari...* Amb data 12 de març de 1461 (p. 132) «Carles de Viana ans que entràs dins lo portal de Sent Anthoni, féu cavallers en Benet Çapila e n'Anthoni de Vilatorça, ciutadans de Barchinona».

29. A. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación de la Cancillería de Pedro de Portugal (1464-1466)*, vol. I, Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1953, s'hi citen les referències d'arxiu, que en ordre són R. 25 Intr. fol. 138v, R 21 Intr. fol. 174, R. 22 Intr. fol. 4v i R. 29 Intr., fol. 192v

el trobem, també en aquest *Dietari*, com a algutzir de Joan de Calàbria.³⁰ Durant l'estiu de 1472, el Consell de Cent li paga una partida pressupostària que li deu, ja que ha subministrat material bèl·lic a la ciutat durant el setge (novembre de 1471 a octubre de 1472).³¹ En aquest ambient de tensió, el 15 de juny de 1472 el seu jove cunyat Francesc Alegre li dedica *La primera guerra púnica*.³² El 1488 encara és viu i conserva el panteó familiar al claustre de la Catedral, així com la senyoria de Plegamans, tal com apareix al testament de la seva esposa Violant Alegre.³³

Context històric de la traducció

L'escriptor adreça aquest text de temàtica militar a un referent cavalleresc proper, experimentat i conegut durant el setge de Barcelona (1471-1472).³⁴ Les penúries del

30. SANS I TRAVÉ, *Dietari*... Amb data 23 de novembre de 1471 (p. 226) «E feta aquesta crida, tantost isqueren a cavall del palau major reyal mossèn Johan Ramon Ponç, n'Uch de Copons, donzell, e mossèn Anthoni de Vilatorra, algutzirs del dit senyor [Joan de Calàbria], ab més de CCC fadrins qui anaven primers cridants a grans crits: "Muyren los traïdors! Muyren los traïdors!"». L'algutzir és l'«Oficial encarregat de fer complir la llei i la justícia, en nom del rei o les constitucions» (*DCVB*).

31. Partida pressupostària de caràcter extraordinari de 500 lliures que paga el Consell de Cent a 4 d'agost de 1472. Antoni de Vilatorra subministra material bèl·lic —artilleria, concretament bombardes— per defensar la ciutat. Se li paguen 28 lliures i 10 sous pendents del juliol, tal com apareix a J. COMELLAS I SOLÉ, «L'abastament d'una ciutat en temps de guerra. El setge de Barcelona de 1472», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11, 1997, p. 203. Contrastant aquest document a l'AHCB, trobem que també se li paga la mesada d'agost, potser com a conestable? (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 84r). Pel que fa al setge de Barcelona, s'inicia amb la desfeta de les tropes barcelonines de Jacobo Galio contra Joan II, el 26 de novembre de 1471 a Santa Coloma de Gramanet, on Galeoto lluita amb 4.000 soldats i 150 cavallers; Galeoto i 2.000 soldats són empronats (AHCB, *Manual de Novells Ardits*, II, p. 502), dades que traiem de COMELLAS I SOLÉ, «L'abastament...», p. 187.

32. L'explicít dona la data: «Ffi de la primera guerra púnica. Acabada traduhir en vulgar català, ajudant aquell interminat començ e fi qui nostres fets bé començats endressa, a XV de juny de l'any mil quatre-cents setanta-dos, Deo Gracias». (*Hispanic Society* de Nova York. ms. HS387/4327, f. 78r.). Aquesta traducció es conserva en dues còpies més: 1) Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 85 i 2) Arxiu Històric Comarcal de Ripoll, ms. 3, que només conserva cinc bifolis d'un quadern de sis. La descripció de tots tres manuscrits es troba a BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 75-82.

33. AHPB, A. MIR, *Plec de testaments, 1472-90*, plec 26: 15 de gener de 1488, testament de Violant Alegre, esposa d'Antoni de Vilatorra, cavaller de Barcelona i senyor del Castell de Plegamans. Aquest matrimoni té 10 fills: Miquel Benet, Lluïsa, Magda, Àgata, Beneta, Jerònima, Antoni Miquel, Pere Miquel, Caterina, Elisabet. El marit manté el sepulcre familiar al claustre de la Catedral, davant de la capella de l'Arcàngel Sant Gabriel.

34. Des de l'octubre de 1471, una part important del Principat està sota control de Joan II. A principis de 1472, el seu fill Ferran assetja la ciutat de Barcelona per mar amb una petita flota, segons COMELLAS I SOLÉ, «L'abastament...», p. 185-186. Des de l'inici del setge, l'intent d'abastir la ciutat de gra, que escasseja, esdevé la preocupació central del Consell de Cent, que encarrega a mans privades, sobretot mercaders, l'empresa d'anar a buscar-lo al sud de França, a càrrec de Renat d'Anjou. L'aprovisionament de blat, com que la flota de Ferran es troba davant la costa, esdevé difícil i arriscat (COMELLAS I SOLÉ, «L'abastament...», p. 185-186). El príncep només aixeca la vigilància marítima de principis de maig a principis de juny per anar a buscar vitualles a Mallorca i València. Precissament, el maig de 1472, en una carta als ambaixadors a França, els consellers fan palesa la desesperació que viu la ciutat per la falta d'aliment, ja que les naus de provisions d'Alió de Tressetmanes, que van enviar a l'abril, encara no han retornat a Barcelona: «si dites naus de vitualles no són ací fins a xv ó xx del present, no sabrem què

setge demostren a una oligarquia completament dividida la feblesa del bàndol anti-reialista i la irremeiable caiguda de la ciutat, qüestió de temps. La divisió en faccions és constant a la ciutat, amb el decret de pena de mort per als reialistes o la persecució de partidaris de Joan II o dels seus béns. En un context semblant, els Alegre, encara fonamentalment en el braç dels mercaders, juguen el conflicte a dues bandes, més aviat a favor de la concòrdia, perquè la guerra no els interessa. Antoni Lluís de Vilatorça, en canvi, en qualitat de petit noble, estretament lligat a la causa municipalista i militaritzat al costat de Joan de Calàbria, nèt i lloctinent a la ciutat de Renat d'Anjou, continua dins d'uns cercles, malgrat els cops patits, encara partidaris de la resistència.³⁵

Els mesos anteriors i immediatament posteriors a la publicació, de novembre del 1471 a octubre del 1472, mentre dura el setge, els Vilatorça són a Barcelona defensant la ciutat. Els Alegre, almenys el pare, *alma mater* de la família, hi és el desembre de 1471 i el maig de 1472,³⁶ amb un buit documental entre aquestes dues dates. No sembla estrany que els Alegre marxin de Barcelona, potser a Mallorca, el desembre de 1471 i tornin el maig de 1472, aprofitant l'aixecament del setge marítim de Barcelona per part de Ferran II, que dirigeix el seu estol a Mallorca. Aquesta hipòtesi permetria

fer» (AHCB, *Lletres closes*, VI-25, E87v), document que citem de COMELLAS I SOLÉ, «L'abastament...», p. 192. Hem buscat a l'AHCB, entre la documentació del Consell de Cent de la primera meitat de 1472 (*Deliberacions*, II-21, *Lletres comunes*, 1B, X-38 i *Lletres Closes*, 1B, VI-25) si els Alegre formen part d'aquestes expedicions, sense èxit; tampoc hi ha rastre seu en l'expedició escortada de 14 de gener de 1471 de Francesc Setantí (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 18v-19v); ni a l'altre bàndol, entre les naus mallorquines que subministren vitualles als assetjants el 18 de febrer (AHCB, *Lletres closes*, VI-25, f. 53r); tampoc el 25 de febrer es troba entre els mercaders de la llotja de Barcelona encarregats de comprar 25.000 sesters de blat provençal, amb Nicolau Julià al capdavant (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 31v, 32v i 33r); no hi ha rastre d'ell en l'expedició a Marsella d'Alió de Tressetmanes de 17 d'abril, acompanyat pels mercaders Oliva i Busquets (AHCB, *Lletres comunes*, X-38, 58).

35. Per la seva defensa activa de Barcelona, Antoni Lluís de Vilatorça, acabada la guerra, perd la jurisdicció del castell de Plegamans per ordre de Joan II. Més tard, però, Ferran II li restitueix la jurisdicció d'aquest castell, acollit en un indult, en el context del redreç (C. BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, vol. I, Barcelona: CSIC, 1973, p. 255).

36. Francesc Alegre pare és present al Consell el 6 de desembre de 1471 (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 9v i 10v), i el 30 de maig torna a aparèixer en aquest registre, quan és escollit com a membre del trentenari per als mesos de juny, juliol i agost de 1472 (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 57r). Per això, representa el trentenari els dies 23 de juny, 28 de juliol i 4 d'agost (AHCB, *Deliberacions*, II-21, f. 60v, 68r i 74r, respectivament). Passat el trimestre, apareix com a conseller el 2 de setembre (ibídem, f. 82v), el 9 d'octubre (ibídem, f. 93v), el 21 d'octubre (ibídem, f. 98v) i, finalment, el 30 de novembre, dia de Sant Andreu, és elegit jurat per a l'any següent (ibídem, f. 137). Podríem allargar l'estada de Francesc Alegre pare a Barcelona, ja que el gener la seva mare fa testament (J. TURRÓ, «Officium...», p. 239) i l'anomena marmessor, juntament amb el nostre Francesc, el nèt. La nostra recerca de dades documentals a Barcelona acaba aquí. Hem buscat el mercader a l'ACA, entre els documents mallorquins o sicilians de la primera meitat del 1472, sense èxit. Aquestes dades que presentem no contradiuen les presentades a J. TURRÓ, «Officium...», que situen els Alegre a Sicília els primers anys de la guerra, ja que els documents sicilians s'interrompen del 1465 al 1473, i els que presentem omplen el buit dels últims anys de conflicte (1471-1472). Potser el pare comença a preparar el terreny per al retorn a Barcelona, com ja apunta TURRÓ, «Officium...», p. 227, n. 15. Com que aquests mercaders tenen un peu a cada bàndol, sembla que els Alegre comencen a preparar el terreny d'una postguerra imminent.

encaixar força els testimonis documentals, ja que si els Alegre són a l'illa balear, on tenen casa, poden administrar els seus negocis cap a l'est d'allà estant, i quan Ferran II parteix de les Balears cap a València, abans de tornar a Barcelona, els Alegre, que saben que el príncep no es dirigeix directament a la capital catalana i que la guerra és qüestió de dies, poden aprofitar per desplaçar-se a la Ciutat Comtal i ser presents a la fi del conflicte. Però potser això és suposar massa. Sembla difícil, d'altra banda, que en aquest període es trobin a Palerm, perquè es tracta d'un viatge més llarg i seria més incerta la seva entrada a Barcelona, on el seu pare és documentat a finals de maig. Aquesta és, juntament amb la hipòtesi segons la qual no surten de Barcelona, la més plausible. Tant si els Alegre es troben a Barcelona com a Palerm o a Mallorca, és evident que el període final de producció, si la publicació d'aquesta traducció és el 15 de juny, ha d'anar aproximadament de febrer a maig de 1472; i durant aquest temps, Francesc Alegre, i sobretot Antoni Lluís de Vilatorra, estan fortament influenciats pel setge i per la guerra, fet que apropa *La primera guerra púnica*, el prefaci i la intenció final del traductor al conflicte barceloní.

Però hi ha altres indicis, també significatius, que apopen el text a l'etapa de formació de Francesc Alegre a Palerm amb I. dela Mirambella.³⁷ Un, la còpia italiana que serveix d'original a Alegre és molt propera a l'*editio princeps* italiana (Venècia, 1471), de la qual, però, no tradueix. És més probable que tingui accés a aquest text a Palerm que no pas a Mallorca o a Barcelona;³⁸ dos, l'escenari del *De bello punico* és Sicília, fet que acosta el text a Parlem, a l'escola;³⁹ tres, el ritme, l'estil i l'aspecte escolar de la traducció, que es relaciona amb la raó anterior, remet també al seu període de formació sicilià, probable font originària de tota la seva producció traductora, inclosa una primera versió de les *Transformacions*.⁴⁰

En resum, no hi ha cap inconvenient si Francesc Alegre arriba de Sicília amb una primera versió escolar de *La primera guerra púnica*, quasi uns apunts, entre els quals porta també les *Transformacions* i altre material. Llavors, el seu cunyat Antoni Lluís de Vilatorra, que viu el conflicte de primera mà, en conèixer aquests apunts,

37. Probablement, I. dela Mirambella, a través d'Alegre, té alguna relació amb la introducció del neologisme brunià *traduhir* en català (BESCÓS, «*Sia cosa més...*»). Alegre, en les seves *Al·legories* a les *Transformacions*, anomena «mestre meu» (f. A1va) I. dela Mirambella (TURRÓ, «*Officium...*», p. 227, n. 16).

38. Recordem que no tradueix des de l'incunabile italià (1471), perquè la traducció d'Alegre conté fragments omesos en aquesta, però presents en d'altres còpies italianes (BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 67-74).

39. TURRÓ, «*Officium...*», p. 227.

40. Aspectes escolars com la metodologia de resum o *enarratio* que usa Alegre. Per bé que a principi de llibre o capítol recupera una certa literalitat, de seguida torna a la *reductio* de l'original. D'altra banda, la *enarratio* és comuna dins dels rudiments d'aprenentatge gramaticals. En aquest sentit, vegeu R. COPELAND, *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages*, Cambridge: CUP, 1991. A més, a l'obra hi ha l'*authoritas* de Bruni i la descripció històrica i geogràfica de Sicília.

l'anima a publicar-los com a traducció —«los prechs, qui manamens stime, moltes vegades a mi fets» (§ 1)—, projecte que pot resultar atractiu per a Alegre per les raons següents: 1) publicar un text de manera més o menys oficial, a petició d'un famós cavaller i ciutadà, introduint al prefaci tòpics sobre la fortuna, el valor i la prudència, així com nova terminologia bruniana sobre traducció (*traduhir*), on pot demostrar el seu domini de l'avantguarda italiana; 2) l'escenari geogràfic i militar del *De bello punico*, Sicília, ha estat residència recent d'Alegre, fet que també l'anima, ja que s'hi pot lluir, a banda de redactar amb la traducció una espècie de *memorandum* històric de l'illa; 3) la difusió en vulgar que representa l'edició prínceps italiana (1471), que dóna més fama a l'italià que a l'original llatí,⁴¹ origina, per mimetisme amb tot el que passa a Itàlia, que Alegre s'anima a publicar aquest text, segons l'últim crit de l'edició humanística italiana;⁴² i 4) el paral·lelisme entre els episodis de la guerra púnica i la guerra civil catalana (batalles navals, setges, estratègies militars o accions de cavallers), relacionats fortament amb el destinatari i amb la intenció de la traducció. Tot plegat remet a aquella presentació en societat de què parla Jaume Torró.⁴³

No sembla erroni considerar que, amb aquestes raons de pes, a principis del 1472 decideix començar la feina i publicar la traducció, corregint-ne punts, redactant-ne un prefaci, potser seguint de prop l'edició prínceps italiana;⁴⁴ i tal vegada dividint el text en capítols a partir de glosses marginals d'alguna còpia llatina o italiana del *De bello punico*:⁴⁵ «perquè la larga prosa en què posat stà [=en l'original i potser en els seus apunts/primer versió en català] no us torne en anuig, departir-lo per capítols no cansaré en la forma següent» (§ 3).⁴⁶

41. BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 56-67.

42. Recordem que l'edició prínceps italiana és recent, de 1471.

43. TURRÓ, «*Officium...*», p. 227

44. Si comparem el pròleg de l'edició prínceps italiana, sembla haver-hi una relació amb la traducció d'Alegre: «Prologo sopra el libro chiamato de la prima guerra punica, qual fo tra Romani e Carthaginesi, composto da lo eccellentissimo moderno Oratore e historiographo Miser Leonardo Aretino prima in latino, poi in lingua materna; per che essendo la materia el stile bellissimo a ogne uno fosse più grato» (Oxford, *Bodleian...* f. 4r). Hi ha dues connexions amb el prefaci d'Alegre: la primera, el paral·lelisme de l'expressió «prima in latino, poi in lingua materna» amb «en llatí compilat [=compost] e après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduhit» (§ 1); la segona, la traducció a l, 7 de l'italià «storici», a totes les còpies italianes consultades, traduït del llatí «historici», present també a l'edició prínceps llatina (Biblioteca de Catalunya, Mar. 6-Fol), que Alegre tradueix per «istoriografos» (l, 7), traducció relacionada amb el «historiographo» del fragment italià citat.

45. La divisió per capítols es correspon força amb les glosses que indiquen particions de l'edició prínceps llatina de 1498 (BC, Mar. 6-Fol).

46. No hi ha cap inconvenient a donar per certa aquesta afirmació i que, més enllà del tòpic, el prefaci ha estat fet abans que la traducció, com a mínim abans que la darrera còpia per a la publicació final. En aquest cas, Alegre ha treballat «ab esvellat studi» (§ 3), tal com assegura. Per a la divisió de les traduccions en capítols, vegeu M. MORRÁS, «El texto en su laberinto», *La Corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, literatures & Cultures*, núm. 30/2, 2002, p. 226 i s.

Acabada la guerra, els poders a la ciutat canvien. Llavors, Francesc Alegre dedica a Joan II el seu *Sermó de Amor*.⁴⁷ Amb tot, uns anys més tard, el 1482, el trobem defensant la ciutat de Barcelona contra Ferran II en un afer jurídic sobre el consolat de Palerm, que Jaume Vicens Vives anomena el «cas Alegre» (1936-37: I, 208), i que pren dimensions d'afer d'estat. Un any després de guanyar aquest plet, és nomenat, no casualment, cònsol a Palerm. Potser arran d'aquesta disputa legal pel consolat amb Ferran II, que el rei, defensat per Alfons de la Cavalleria, ha perdut, quan cessa en el càrrec, el 1494 dedica la traducció d'Ovidi a Joana d'Aragó, dita la Boja, filla de Ferran II, en la línia de concòrdia o interessos a dues bandes, segons s'entengui, que Alegre ja havia apuntat al prefaci del *De bello punico* uns anys abans.

El prefaci: *fortitudo*, *sapientia*, *fortuna* i el setge de Barcelona

Les traduccions historiogràfiques baixmedievals, gràcies a la renovació de l'humanisme italià i al patrocini literari de la noblesa i la burgesia, són el terreny on reneixen, com a referents propedèutics, figures i fets clàssics, potser ja presents en la tradició. Així, els generals, herois i personatges, i també una determinada visió de la fortuna i la fortalesa militars, s'instal·len temàticament com a referència obligada als prefacis d'aquestes traduccions; i, per descomptat, també al prefaci d'Alegre.⁴⁸

En aquest, a més, a través d'aquests tòpics, el traductor remet a les seves circumstàncies històriques contextuals de setge, i acosta el prefaci a una dedicatòria *ad hominem* per a Antoni Lluís de Vilatorra. Certament, quan Alegre opina que en la guerra no cal alegrar-se ni entristir-se gaire, perquè la Fortuna té múltiples cares, ¿no sembla tenir en ment, a més del tòpic petrarquesc i d'un argument tradicional de prefacis, el context del cunyat? I, no li pot servir el tòpic com a expressió d'una realitat? Si la guerra és qüestió de dies, ¿no ens podem trobar davant d'un exercici més o menys metafòric, típic de la producció de joventut de Francesc Alegre, i propi d'un entorn cortesà i cavalleresc, com és el cas?⁴⁹ Negar una lectura aproxi-

47. QUER, *Estudi sobre...*, p. 32 situa entre el 1475 i el 1478 la producció del *Sermó de amor* que, en el nou context, Alegre dedica a Joan II: «Sermó de Amor, scrit per manament del Rey don Joan, de immortal record, per Francesch Alegre», conservat al *Jardinet d'Orats*, ms. 151 (f. 117r i s.). També P. M. CÁTEDRA (*Amor y pedagogía...*, p. 63) situa l'obra als mateixos anys.

48. Vegeu, per exemple, el pròleg d'Antoni Canals a la traducció de l'*Escipió i Anibal* (A. CANALS, *Scipió e Anibal*, a cura de M. de RIQUER, Barcelona: Barcino, 1935, p. 31-41).

49. Recordem que entre els personatges del *Somni* hi ha el poeta gallec Macías com un dels «camplioni della cristianità» (V. ORAZI, «Il *Somni* recitant lo procès d'una qüestió enamorada di Francesc Alegre: cornice onirica per un'allegoria di sapore umanistico nella Barcellona della fine del xv sec.», *Sogno e scrittura nelle culture iberiche, Atti del XVII Convegno Associazione Ispanisti Italiani (Milano, 24-26 ottobre 1996)*, vol. I, 1998, p. 289-304). L'obra de Macías forma part del *Cancionero de Baena*,

mativa en aquest sentit, en un context històric absorbent, pot reduir la compressió del text i desvincular exageradament el text del context, a banda d'ignorar la intenció del traductor, si tota literatura és també el reflex d'una realitat social i històrica concreta, com cita a Lawrence (1986: 63-79). Que els prefacis estan sempre farcits de tòpics retòrics que conformen sovint un text independent de la traducció és evident, com molt bé ha exposat Martínez Romero («*Tòpics literaris...*»), però el traductor, sobretot en ambients cortesans, pot usar el tòpic per referir-se a una realitat històrica concreta.⁵⁰ Reproduïm aquest prefaci seguint el ms. de la *Hispanic Society* de Nova York (HS387/4327):

[f. 2r] Al magnífich⁵¹ cavaller e major germà moss<èn> Anthoni de Vilatorra.
Prefàcio de Ffrancesch Alegre en lo trasladar de la primera guerra púnica.
Aquell desig, qui de plaure-us a molts obliga, magnífich cavaller, me força
exceptar los prechs, qui manamens stime, moltes vegades a mi fets, senyalant
tenir desig traduhís en vulgar català aquell, no menys a utilitat que a delit satisfent,
libre per lo famós Aretí en latí compilat e après per ell mateix en toscana e
materna lengua sua traduhit, en què tot mon treball endresse, pensant gran servici
fer no sol a vós, mes a tota aquella nostrada moltitut, qui la latina lengua ignorant,
dit libre legir cessa; a hon legint com los ocupadors de Rícols punits foren per lo poble
romà, apendran folls assaigs esquivar. Qui libre dels nostres moderns, q<u>al encara
dels antichs, se troba tant a comuna utilitat haver scrit, qui los capitans savis,
stuts e benignes en lur loch ésser mostra, per exemple, de Geron, rey dels saragoçans,
e de Quinto Emilio, de Cornèlio, Marcel·lo, Amílcar e molts altres, qui ab valents
actes honrat renom guanyat tene<n>?
Los cavallers a faeltat covida, pensant co<m> Règulo, per ésser tal, vuy viu.
Apendrà encara la vulgar moltitut no excessivament del mal entristir-se ne del
bé alegrar, considerat com ab vàries cares la [f. 2v] fortuna se mostrà en la púnica
guerra, hon com los romans, prés de vençre se trobassen venir per a perdre's,
e com a Cartayna fora de speranza stimaven, lur fet vencedors devenien. E axí la

d'àmbit cortesà, on abunda el «dezir callando», que ja hem apuntat, en poemes on s'ha demostrat una realitat històrica concreta més enllà dels tòpics poètics (MORRÁS, «La ambivalencia...», p. 337).

50. Al pròleg de *La primera guerra púnica* hi trobem el desig de traduir, la dedicatòria a un destinatari socialment més rellevant, la incapacitat del traductor per dur a bon port la feina, el servei i la utilitat comuna de la traducció, que fan del traductor un benefactor públic. Tots aquests tòpics també es troben als pròlegs de les *Paradoxa* de Ferran Valentí, a la carta adjunta a la traducció de l'*Eneida* que Enric de Villena dedica a Joan II de Navarra, a la que dedica a mossèn Pere Pardo com a dedicatòria a *Los dotze treballs de Hèrcules*, i a Nicolau Quilis i la seva traducció del *De officiis* (MARTÍNEZ ROMERO, *Tòpics literaris...*).

51. Forma aguda antiga, segons el *DCVB*, testimoniada en un cançoner de 1450-1465, on *magnífichs* rima amb *antichs*. També és forma aguda en l'*Spill* (II, v 1153), on rima amb *Gauderich*, i també a III, v 4552 (P. CASANELLAS, *Normes de transcripció i edició del Corpus Biblicum Catalanicum*, Barcelona, 2011).

guerra de Sicília en Àffrica se transferia e sovint les cases de aquells italians, qui en lo pahís cartaginès robat havien, eren dels enemichs a les flames liurades.

Si, donchs, tants béns a mon treball segueixen, no dubtaré ab esvellat estudi aquell a lum portar, remetent aquelles totes coses qui no ben espostes seran ha correcció de l'ajusat entendre vostre, qui al per mi fallit ab compliment satisfarà, inputant lo error a la ignorància de mon atraviment, qui tant càrrech enpendre no é dubtat, com sia més de reprensió digne qui en oci callada vida passa que aquell qui exercint-se fa tant quant li és consentit de l'«o<mn>ipotent Déu, de qui tots béns se escampen. E perquè la larga prosa en què posat stà no us torne en anuig, departir-lo per capítols no cansaré en la forma següent. És *La Primera Guerra Púnica* en tres llibres contenguda sots lo present volum. Narren los dos primers les ocasions, esdeveniments e fi de aq<ue>lla, mostra lo terç dos guerres, una als cartaginesos per los asoldats lurs, e als romans dels ffrancesos una altra moguda. Té lo primer libre ab si tretze capítols com se segueixen. [f. 3r]

Francesc Alegre comença mostrant respecte envers el destinatari, de qui ressalta la importància feudal, perquè molta gent se sent obligada amb ell: «Aquell desig, qui de plaure-us a molts obliga [...] los prechs, qui manamens stime» (§ 1); com si la intenció de la traducció, i com a conseqüència, el contingut del prefaci, fos per ordre del destinatari. Alegre, conscient de la seva delicada postura en aquest joc, mostra com «los prechs» de Vilatorra perquè tradueixi l'obra per a ell són ordres o «manamens», i s'inclou a nivell retòric dins d'aquest vassallatge. Per quina raó un Alegre jove, entre 18 i 22 anys, arribat no fa gaire de Sicília –«la ignorància de mon atraviment» (§ 1), diu– pot demanar al cavaller Vilatorra que corregeixi els errors de la seva traducció, «remetent aquelles coses qui no ben espostes seran ha correcció de l'ajusat entendre vostre, qui al per mi fallit ab compliment satisfarà» (§ 3)? Si creu trobar en el text la utilitat que Vilatorra, i també «tota aquella nostrada moltitut» (§ 1), el pugui llegir perquè no sap llatí; en quin sentit, més enllà de la *captatio*, pot demanar aquesta correcció? El més raonable és que ho faci en relació amb la naturalesa militar del *De bello punico* i que Antoni Lluís de Vilatorra, «major germà», com a cavaller experimentat, actuï de mestre, ja que funciona, a més, com a ordenant de la traducció.

En el segon paràgraf, Francesc Alegre remet a la figura romana íntegra i heroica de Marc Atili Règul com a exemple a seguir, i exposa el tòpic de la roda de la Fortuna i les voltes que dóna la vida, probablement de cara a animar el destinatari en moments complicats: «Apendrà encara la vulgar moltitut no excessivament del mal entristir-se ne del bé alegrar» (§ 2). En la traducció, dins del *De bello punico*, Bruní, i de retruc Alegre, interpreten la història de Règul com el símbol de la defensa entera d'una causa, «per no rompre la fe» (*BP*: III, 3). Alegre, al prefaci, exposa la recompensa al general romà per la seva defensa de l'ideal republicà: la

fama immortal: «los cavallers a fealtat covida, pensant com Règulo, per ésser tal, vuy viu» (§ 1). El general se sacrifica per lleialtat a la República, i la seva fama encara dura. Així han d'actuar els cavallers que defensen Barcelona, com Antoni Lluís de Vilatorra, resistint estoicament, amb la vista en una posteritat heroica, que permet enfrontar un present més insegur. Però Alegre descendeix de l'ideal al terreny material, adreçant al cunyat Vilatorra un missatge concret, tangible: «considerat com ab vâries cares la fortuna se mostrà en la púnica guerra [...], sovint les cases de aquells italians qui en lo pahís cartaginès robat havien, eren dels enemichs a les flames liurades» (§ 2). Francesc Alegre incita el cunyat a la *fortitudo*, però alhora a la *sapientia*, i també li transmet ànims, per mitjà del tòpic clàssic de la volubilitat de la Fortuna, tan freqüent en Petrarca, una de les fonts pròpies de la prosa sentimental d'Alegre.

A més, el barceloní també teixeix una línia argumental entorn de la *prudentia* o *sapientia*. Si *La primera guerra púnica* va destinada a un important membre de l'oligarquia contrària a Joan II, el «servici» (§ 1) que Alegre fa amb la traducció, al cunyat i a «tota aquella nostrada moltitut» (§ 1), entre la qual espera que circuli el text, i que conforma el destinatari o receptor *in mente* d'Alegre, és convèncer-la d'apostar per la prudència i la moderació horacians aprenent «folls assaigs esquivar» (§ 1); i apostar, vista la situació de Barcelona, per la concòrdia. No és en va l'exemple que introdueix en el primer paràgraf, el setge de Règium, romans contra romans, com la mateixa guerra civil catalana. ¿En què pot pensar un partidari de la defensa de Barcelona, com Antoni Lluís de Vilatorra, i la resta d'antireialistes, amb aquesta història de la legió romana traïdora i la reacció contrària del poble romà, si no és en la divisió en faccions a la Ciutat Comtal?⁵²

Segueix amb la idea de la *utilitas* de la història prenent arguments del mateix Bruni, per a qui la *utilitas* humanística de la història és valorar amb justícia i seny els fets del present gràcies als exemples del passat. «Qui libre dels nostres moderns, qual encara dels antichs, se troba tant a comuna utilitat haver escrit?» (§ 1), opina Alegre. Bruni vol donar exemple als seus contemporanis amb els fets valerosos dels antics romans, el barceloní vol donar valor, seny i un referent a la «nostrada moltitut» amb els actes intel·ligents dels generals antics, en una línia semblant. Però no només la *utilitas* és important, perquè ens trobem en el terreny de l'oci: «[jo] tradu-hís en vulgar català aquell, no menys a utilitat que a delit satisfent [...], pensant gran servici fer no sol a vós, més a tota aquella nostrada moltitut» (§ 1).

52. Durant la revolta forana de Mallorca (1450-54), l'oncle de Francesc Alegre, Guillem Alegre, és cònsol de Mar a l'illa. En aquesta revolta, els mercaders i els ciutadans formen un bàndol, contra els forans (camperols) i els menestrals. A Barcelona, molts mercaders eren partidaris de les reformes de la Busca, i més propers a la causa del camp que a la dels ciutadans (C. BATLLE, *Barcelona a mediados del siglo XV: historia de una crisis urbana*, Barcelona: El Albir, 1976, p. 13-33). L'equilibri de forces va ser diferent a Mallorca que a Barcelona. No resulta estrany el posicionament a dos bàndols de mercaders com els Alegre.

En conclusió, en aquest prefaci, Francesc Alegre, més enllà del tòpic, sembla enviar missatges de prudència, fortalesa i seny als destinataris Antoni de Vilatorrada i als partidaris antirealistes de la Ciutat Comtal, fet que encaixa bé amb el complex entorn històric de traductor i receptor. Això demostra que rere aquests tòpics es pot rastrejar una realitat històrica, que busca la seva expressió a través del tòpic a l'ús, en un joc de clau cortesana.

Adaptació del món militar romà a la cavalleria baixmedieval

La noblesa il·lustrada del segle XV pretén manejar ideals de virtut cavalleresca derivats de la tradició clàssica.⁵³ Les històries militars clàssiques, de cavalleria per a un lector baixmedieval, forneixen uns models de *virtus*, *honor*, *sapientia* i *fortitudo* de referència mediterrània, no nòrdics, en una introducció *sui generis* d'una certa *humanitas* per a la cavalleria. *La primera guerra púnica*, un pseudo-Titus Livi, es pot relacionar amb aquest context i amb l'ideal d'home d'armes i lletres propi de la cavalleria del segle XV.

La primera guerra púnica –PGP en endavant– conté no tan sols una adaptació cavalleresca de la versió italiana del *De bello punico* –BP en endavant–,⁵⁴ sobretot amb relació a elements militars romans com «tribuni», «militi» o «conducteri»; també realitza una sistemàtica *reductio* de l'original italià, de tipus escolar. A més, barreja novetats italianitzants amb una certa consciència d'independència estilística del català, trets comuns amb d'altres traduccions baixmedievales.⁵⁵

En la traducció, el «prefecto» italià és tant «prefet» (I, 2), com dues vegades «capità» (I, 2), al mateix capítol; la «municione» tant és «provahiment» (I, 5), com «preparatori» (I, 5); la tàctica militar «erupcione» és «arupció» (I, 5), o «eforç» (I, 5); i a l'inrevés, Alegre elimina la distinció de l'italià entre «legati» i «ambaxatori», en català sempre «ambaixadors» (I, 2); els «storichi» són «storiògrafos» (I, 7), tot i que en l'edició prínceps trobem, de fet, «historiographo»; i els «veterani», en català «antichs» un parell de cops (I, 1), són també «soldats» (I, 1), o «paons» (I, 12).

53. Així es troba al *Curial* i a l'Onzena cobla de Gómez Manrique a la comtessa de Castro, la seva germana (BADIA, «De la “reverenda leteratura”», p. 8). També es troba a J. TURRÓ (ed.), *Curial e Güelfa*, Barcelona: Biblioteca Hermes, 2002, p. 30: «Els cavallers del segle XV, sobretot aquells que freqüentaven les corts de nobles i prínceps, com el nostre *Curial* de la novel·la, és ben probable que tinguessin alguns coneixements de la mitologia, que discutissin sobre Hèctor i Aquil·les, sobre Eneas i Hèrcules, fins i tot sobre la utilitat que el domini de les arts liberals tenia per a l'exercici de la cavalleria. [...] el rei Alfons IV el Magnànim es feia llegir en les seves estones de lleure el text de Titus Livi, voltat de cortesans i cavallers, i que tots plegats el comentaven». De manera similar es troba a BADIA; TORRÓ, *Curial...*, p. 26-29.

54. Se segueix l'edició de Ceruti per a citar el text italià.

55. Una bona panoràmica es troba a J. PUJOL, «Traducciones y cambio cultural entre los siglos XIII y XV», *Historia de la traducción en España*, Salamanca: Ambos Mundos, 2004, p. 623-650.

Aquest tipus d'adaptació és pròpia de la traducció entre llengües romàniques en contacte, que es converteix en el que s'ha anomenat «traducció intralingual» o realització més o menys conscient d'una nova còpia, amb correccions, reducció de binomis, simplificació i modificacions del text, variacions d'estil o sentit *ope ingenii*, eliminació de glosses, simplificació de redundàncies, etc.⁵⁶ Aquests traductors intraromànics inconscientment s'introdueixen en el text, fet que resulta en la traducció i el canvi de la primera persona per la tercera, «alcuni vogliamo dire» per «molts han dit» (I, 7); o en l'eliminació dels autors antics, la font original de Bruni, a «ebbe per gli antichi autori il nome di Italia» per «té haver pres nom Itàlia» (I, 7). També trobem l'aproximació de la versió a l'entorn proper del traductor, el conflicte civil català, de tipus urbà arran del setge, ja que si la guerra en italià es desenvolupa quasi sempre en «terra», en Francesc Alegre és en «ciutat» o «vila», amb una freqüència de més d'una desena de vegades als capítols 6 i 7 del llibre primer. O si Bruni opina que la guerra «per longeza de tempo era già dimenticata», i que ell ha omplert aquest buit, Alegre tradueix «qui per longuesa de temps és ja oblidada», actualitzant fins a ell l'oblit, potser a causa del context barceloní, on aquesta obra del canceller florentí, fins a la traducció d'Alegre, pot no ser coneguda.⁵⁷ A més, la versió que duu a terme Alegre, juntament amb una mala memorització de la perícopa de traducció, comporta males lectures, arran de construccions conceptuals diferents entre Bruni i Alegre:⁵⁸ al pròleg del *BP* «da Polibio» és «après Livi» (llegint erròniament «dapolibio» per «dopolibio»), arran de la percepció dubtosa de la fama de l'original llatí de Bruni, entre Polibi i Livi. Si Bruni s'adreça als receptors del text, «nostri huomini latini diamo noticia», Alegre, tenint en ment «aquella nostrada moltitut» del seu prefaci (§ 1), els converteix en «nostres hòmens donem conexença» (III, 1), eliminant el «latini»; ja que ell adreça la *PGP* a uns cavallers catalans que de cap manera poden ser «latini».

El barceloní, certament, abusa de la *reductio*, pràctica escolar, augmentant-la a mesura que avança l'obra, convertint el seu text quasi en una *abreviatio* del *BP*, pot-

56. Alguns trets d'aquesta correcció se situen en la línia que després perfeccionarà a les *Transformacions*. Per la relació entre glossa, comentari, retòrica i gramàtica, vegeu el ja citat COPELAND, *Rhetoric, Hermeneutics...*

57. *La primera guerra púnica* és l'obra de Bruni amb més presència al segle XV català. Hi ha les còpies manuscrites de la traducció d'Alegre, com a mínim en el seu moment cinc (BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 84), i la còpia en italià de l'edició prínceps, també del sogre d'Alegre, Mateu Capell. Vegeu J. M. MADURELL MARIMON; J. RUBIÓ BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553*, Barcelona: Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955.

58. En la simplificació del text trobem la voluntat d'agrupar realitats militars del *BP* sota la visió cavalleresca, on té un paper important la memorització de la perícopa: «loro copie [...] che erano il forte a cavallo [...] e elefanti quaranta», és traduït per «qui eren en cavall quaranta» (I, 12), relacionant el numeral amb les tropes a cavall i eliminant els elefants. La memorització i la redacció en català del fragment memoritzat per part del traductor comporta la redacció del text tal com l'ha comprès i memoritzat (MORRÁS, «El texto...», p. 224).

ser per enllestir la feina; per bé que als inicis de llibre, i fins i tot d'alguns capítols, recuperi una certa literalitat. L'alternança *ad sensum* i *ad verbum* denota l'absència d'un mètode clar.⁵⁹ Quan tradueix *ad sensum* només es deu al català, que converteix en un text independent de l'original, fet que li dona sovint una cohesió que no té l'italià: «Il consolo, messa in punto sua gente, uscì di Messina et driçossi contra il campo di Gierone et di Siracusani; ne Gierone schisò la bactaglia, ma si fe verso il consolo vigorosamente» queda «Lo cònsol, mesa en punt sa gent, isqué de Mecina, dreçant-se contra lo camp de Geron e dels saragoçans; ne ell scusà la batalla, mes féu-se devés lo cònsol vigorosament» (I, 3); o a «Annone» per «Annon» (I, 6), més tard traduït per un pronom, «di Annone» per «d'ell» (I, 6). També a «per la quali si naviga infino alla terra con difficile navigazione» és «per los quals se navega fins a la terra ab gran treball» (II, 5), sense la repetició innecessària de «navigació». Fins i tot, afegeix alguna figura retòrica, tal com fa a les *Transformacions*, traduint *animo* per *cor* (I, 5); o intercanvia sinèdoques: «infontendoli nelle orecchie» per «informant-los en los ànims» (II, 1). Conserva també el *cursus* rítmic o poètic de l'original, si en té: «che suole spisse volti a'bbelli principi dare contrarii fini» queda «qui a bells principis acustuma a donar tristas fins» (II, 1). Aquesta oscil·lació entre el *verbum*, el *sensum* i, més tímidament, l'estil, fan dependre Alegre alternativament de la llengua de partida, de la d'arribada i, en menor mesura aquí, d'una concepció poètica classicista.

L'adaptació dels noms antics a la cavalleria del segle XV comporta l'actualització reiterada del text. Els «tribuni della plebe» són «caps de la multitud» (I, 2), els «talenti» són «marchs» (I, 4), la «sedia» és el «castell» (I, 4), «loch» (I, 4) o «casa» (I, 1). Fins i tot augmenta, tot refent la història, l'actitud cavalleresca del cònsol Api Claudi, que en el text italià passa a Sicília «di nocte» per no ser vist i, en canvi, en català ho fa posant valerosament els seus soldats «sobre les manlevades naus» (I, 3); o l'italià «correndo dietro agl'elefanti et trovando le schere aperte uocidendo et abbatendo i cartaginesi gli mosono in rocta» en català és «seguint la prosperada vic-

59. Si Comparem el principi de l'obra «La prima guerra punica, cioè, la prima guerra la quale fu intra il popolo romano et i cartaginese, grandissima per mare et per terra, ebbe principio da certe novità di Messina, delle quale contarimo al presente, facciendoci alquanto adietro per maggiore et più chiara notizia», que és «La primera guerra púnica és la primera guerra qui fou entre el poble romà e lo cartaginès, gra->dissima per mar e per terra, hagué principi de certas novitats de Mecina, de què comptarem al present, fent-nos algun poch arrera per millor e pus clara notícia» (I, 1), amb un fragment de més endavant, al llibre II: «presa nel modo sopradecto la cura delli exerciti, amaestrando e militanti et exercitandoli, gli avezò a servir l'ordine et la disciplina militare. Et adivenne in piccolo tempo tanta motacioni negli animi per la grandissima speranza che avevano nello buono capitano, che li exerciti di cartaginesi, i quali prima non solevano sostenere la vista di romani, ma come gli videvano solevano fugire, allora preso animo et speranza desideravano et dimandavano esser menati a combactere contra loro.», que és resumit «E per ço, ab lo modo ja dit sos cavallers adoctrinava, per hon en poch temps se seguí q<ue> los cartaginesos, qui a la presència d<e>ls romans éran acustumats fugir, presa speranza en lo novell capità, desigaven ab los romans co<m>batre.» (II, 1).

tòria los anamichs nafrant, castigant, abatent e matant portaren en tant spant» (I, 6), on Alegre afegeix «prosperada victòria» i substitueix «cartaginesos» per «anamichs», a més de duplicar els efectes de l'atac romà, de «uocidendo et abbatendo» a «nafrant, castigant, abatent e matant», matisant en extensió el text. La mateixa actitud es troba en la presa de la ciutat d'Herbessus per part del general cartaginès Hannó; segons Bruni la ciutat cau «per via di tradimento», però en Alegre és presa «ab tracta» (I, 6). ¿Potser Alegre té present la traïció de Francesc Setantí, que volia obrir el portal de Sant Antoni perquè els reialistes entressin a Barcelona? Capítol a part té la figura impactant de Marc Atili Règul, tal com hem vist al prefaci, que sempre tradueix pel seu nom complet, ho faci o no l'italià, «Marco Actilio consolo» és «Marco Atilio Règulo» un parell de cops (II, 1); i «Marco Actilio», sense *cognomen*, és igualment «Marco Atilio Règulo» (II, 2).

Pel que fa a la traducció del lèxic militar romà en català, el mot «cavaller» apareix vint-i-cinc cops, entre singular i plural. D'aquests, el text italià té 19 cops «cavalier» o «cavaliere», que es correponen a «eques», «exercitus», «triarrii» i «equitatus» en llatí; i en 6 ocasions, Alegre tradueix per «cavaller» altres mots italians, com «militi», «militanti» o «astati». En conjunt, la traducció italiana i l'original llatí són molt més complexos i històrics en matisar conceptes militars, en la línia humanística de camps semàntics rics i perfectament delimitats. Alegre redueix semànticament el camp a un sol concepte, la figura del cavaller. Així, el llatí «acceptas a triariis hastas», en italià «astati», és en català «cavallers de lança grossa» (III, 15); els «militanti» de l'italià, que sempre es corresponen amb els «exercitus» en llatí, també són «cavallers» en català (II, 1 i 4). Amb tot, l'adaptació d'aquesta terminologia, respecte del llatí, ja es comença a donar en la traducció italiana, també en vulgar. Alegre tan sols accentua aquesta tendència, unificant la diversitat sota el concepte de «cavaller», posició social del cunyat destinatari. A la *PGP* també trobem dues vegades el terme «asoldat», en comptes de «soldat» (III, 1 i 2), i un cop més al prefaci. En català no hi ha documentat el participi, sinó el verb «assoldar» (*DCVB*: «contractar a sou, assenyalar sou a algú»), que etimològicament té origen en el castellà «asoldar» (*RAE*: «tomar a sueldo, asalariar. Se usaba especialmente en lo antiguo tratándose de gente de guerra»). Per bé que el verb català no té un sentit militar, que sí té el castellà, aquest matis etimològic es recull en el terme històric català «vassall asoldat» (*EC*: «vassallatge retribuït amb estipendi pecuniari»). No sembla desencertat que el sentit que dona Alegre a aquest mot sigui proper, ja que, fins i tot al prefaci, quan el fa servir es refereix a mercenaris, soldats a sou.⁶⁰ A les *Deliberacions* del Consell de Cent, de juliol i

60. El primer cop, en la traducció, «aquests asoldats» es correspon a l'italià «queste genti», que és al seu torn una amplificació del llatí «hi». El segon cop, «asoldats» ens remet a «soldati», que es correpon a un «militis» llatí, per tant, soldats.

agost de 1472 (II-21, f. 84r.), s'usa un sinònim d'aquest «asoldat», el terme «acordat».⁶¹ En aquestes *Deliberacions* també apareix el terme conestable, cap de la cavalleria (II-21, f. 85r.: «80 lliures, per a pagar la mesada de cinquanta-dos acordats i quatre conestables»), que també apareix a la *PGP*, on Alegre adapta a «conestable», seguint la terminologia de milícia baixmedieval catalana, els termes del *BP* «tribuni» i «conductor».⁶²

En conclusió, aquestes exemples, semblen demostrar una derivació conscient del context romà i italià cap a termes cavallerescos contemporanis al traductor, mitjançant l'ús regular i la tendència a adaptar el món militar clàssic a un entorn d'oci de ciutadans honrats i de petita noblesa urbana en ple context bèl·lic.⁶³ Aquesta adaptació i reducció semàntica situa *La primera guerra púnica* lluny de la modernitat traductora que s'atribueix a Alegre, arran sobretot de les seves *Transformacions*. La naturalesa escolar de la traducció de Bruni, la seva realització a partir d'un italià sense recórrer al llatí, i la relació d'aquest text amb un context històric immediat, acosten *La primera guerra púnica* a una publicació circumstancial, en comparació amb les *Transformacions*, on sí que trobem una voluntat poètica envers l'original d'Ovidi, així com la traducció del seu estil, en un text potser no tan condicionat pels esdeveniments històrics, més centrat en la reflexió i la pràctica estilística i poètica, pàtria literària d'Alegre.

61. Segons els *DCVB*, «acordat» en el camp militar té el sentit de soldat contractat a sou, documentat el 1401, i encara en ús el 1472, segons aquestes *Deliberacions*, II-21 (f. 84r.).

62. Per exemple, «tribuni» per «conestables» (II, 8).

63. BESCÓS, *Francesc Alegre...*, p. 287-289.